

KONRAD SŁOWIŃSKI

USTRÓJ SAMORZĄDU MIEJSKIEGO W RADOMIU W LATACH 1915-1939

Działalność samorządu miejskiego w Radomiu w latach 1915-1939 nie była do tej pory przedmiotem szerszego zainteresowania historyków. Dlatego też celem niniejszej publikacji jest szczegółowe ukazanie przemian, jakie zaszły w tym czasie w systemie funkcjonowania samorządu terytorialnego na obszarze dawnego Królestwa Polskiego i ich wpływu na kształt samorządu miejskiego w Radomiu. Artykuł ten koncentruje się ponadto na przedstawieniu kształtu politycznego Rad Miejskich poszczególnych kadencji i działającego kolegiałnie Magistratu (Zarządu Miejskiego) oraz ich wewnętrznych regulaminów organizacyjnych.

SAMORZĄD MIEJSKI W RADOMIU W OKRESIE I WOJNY ŚWIATOWEJ

Samorząd terytorialny RP w latach 1915-1918 tworzył prawdziwą mozaikę rozwiązań zaborczych, często prowizorycznych oraz tymczasowych, wprowadzonych w okresie kształtowania się ustroju i walki o wolność. O trudnościach w jego budowaniu oraz ujednocnieniu, które stanęły przed władzami niepodległego już państwa, może świadczyć fakt, że do czasu unifikacji samorządu miejskiego, która nastąpiła dopiero w 1933 r., ukazało się 40 różnych aktów ustawodawczych, z czego przeszło połowa odnosiła się do byłej Kongresówki¹.

W Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym samorząd miejski

Dr KONRAD SŁOWIŃSKI – politolog i historyk, wykładowca na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II, Instytut Nauk Politycznych i Spraw Międzynarodowych, adres do korespondencji: ul. Garbarska 46/52 m 30, 26-600 Radom, e-mail: konradslowinski@kul.lublin.pl

¹ Z. Chmielowski, *Pozakancelaryjne uwarunkowania procesu aktotwórczego w urzędach administracji 1807-1980*, Szczecin: Wydawnictwo USz. 1992, s. 158.

praktycznie przestał istnieć². Nadal jednak obowiązywały ustawy o urządzeniu Magistratów³ i organizacji Rad Miejskich z 1861 r., gdyż ich postanowień formalnie nie uchylono. Kompetencje Rad Miejskich przeniesiono chwilowo na Magistraty, co było efektem ukazu carskiego z 23 lipca 1863 r. oraz postanowienia Rady Administracyjnej z 30 lipca tego samego roku. Jednak prowizorium to przetrwało aż do I wojny światowej. W większych miastach organem rządzącym był Magistrat, w skład którego wchodził prezydent oraz radni. W przypadku miast gubernialnych – w tym również i Radomia – osoby stanowiące skład Magistratu mianowane były przez gubernatora. Do głównych zadań Magistratu należało w tym czasie przede wszystkim zarządzanie majątkiem miejskim oraz tworzenie i utrzymywanie wszelkich instytucji komunalnych. Kompetencje te były zatem mocno ograniczone, a prawie wszystkie podejmowane uchwały wymagały dodatkowo potwierdzenia przez gubernatora⁴. Po wejściu w życie w 1866 r. postanowień Komitetu Urządzącego dla Królestwa Polskiego ustrój administracyjny przekształcono na wzór administracji rosyjskiej, wprowadzając całkowitą zależność władz miejskich od władz administracji państwowej. Tym samym władze miejskie Radomia posiadały jedynie niewielką swobodę samorządową.

Po wybuchu I wojny światowej początkowo nic w tej kwestii nie uległo zmianie. Wprawdzie, chcąc uzyskać przychylność społeczeństwa, aktem z 17 marca 1915 r. rząd carski na mocy § 87 praw zasadniczych państwa rosyjskiego postanowił rozciągnąć na obszar Królestwa Polskiego rosyjski statut miejski z 1892 r., lecz z powodu opanowania tych ziem przez państwa centralne, nie zdążył on wejść w życie⁵. Jednak konflikt zbrojny, jaki wybuchł między dawnymi zaborcami, którzy znaleźli się teraz w dwóch wrogich sobie obozach, wzbudził wśród Polaków nadzieję na odzyskanie niepodległości i poprawę własnego losu. Zmobilizowało to naród do większej aktywności, czego efektem było samorzutne powstanie na początku sierpnia 1914 r.

² J.Z. Pająk, *Powstanie i rozwój samorządu w miastach Królestwa Polskiego podczas I wojny światowej*, w: *Z historii ustroju państwa polskiego od XIV do XX wieku*, red. W. Saletra, Kielce: WSH 2003, s. 103; K.W. Kumaniencki, *Ustrój władz samorządowych na ziemiach polskich w zarysie*, Warszawa–Kraków: Księgarnia J. Czerneckiego [ok. 1921], s. 27.

³ Nazwę „Magistrat”, jako określenie władz miejskich, wprowadzono na podstawie ukazu carskiego z 29 września/11 października 1842 r. Zastąpiono w ten sposób dotychczasową nazwę – Urząd Muncypalny, zob. „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 1842, t. 30, nr 99.

⁴ Pająk, *Powstanie i rozwój samorządu w miastach Królestwa Polskiego*, s. 103.

⁵ A. Szczypiorski, *Pierwsza Rada Miejska m. st. Warszawy (24 VII 1916 – 22 II 1919)*, „Rocznik Warszawski” 11/1972, s. 217; B. Wesołowski, *Podręcznik dla urzędów i działaczy gminnych*, Warszawa: Wydawnictwo redakcji dwutygodnika „Zespół” 1923, s. 179-180.

w Warszawie Komitetu Obywatelskiego, zwanego w późniejszym czasie Centralnym Komitetem Obywatelskim (CKO). Jego funkcjonowanie zostało oficjalnie uznane przez władze rosyjskie 10 września 1914 r.⁶ W niedługim czasie zaczęto lawinowo organizować również – podległe CKO – komitety lokalne: gminne i miejskie. Nad nimi stały komitety powiatowe, które z kolei podporządkowane były komitetem gubernialnym. W stolicach guberni, do których należał także Radom, istniały komitety miejskie działające na prawach komitetów powiatowych⁷.

Komitety obywatelskie, których głównym celem było niesienie pomocy poszkodowanym przez wojnę, w rzeczywistości – w myśl ich twórców – miały stać się, w przypadku uzyskania autonomii, polskim aparatem samorządowo-administracyjnym. Bardzo często dublowały one rosyjską administrację, powodując żywe protesty carskich urzędników i gubernatorów. Stopniowo powiększały one zakres swoich kompetencji, podejmując funkcję samorządu miejskiego, a nawet administracji państwowej, organizując polskie organa porządkowe, szkolnictwo, sądy itp. Zaznaczyło się to szczególnie wyraźnie w okresie opuszczania przez Rosjan Królestwa Polskiego latem 1915 r., kiedy to przejmowały one władzę, zapewniały mieszkańcom bezpieczeństwo, organizowały lokalne Magistraty⁸. Tym samym stały się one namiastką przyszłego polskiego samorządu.

Komitet Obywatelski miasta Radomia powstał w pierwszej połowie sierpnia 1914 r. W założeniu miał realizować zadania dotyczące samopomocy społecznej, lecz w istocie – tak jak i inne komitety – stanowił on lokalną reprezentację polityczną tej części społeczeństwa, która widziała rozwiązanie sprawy polskiej we współpracy z Rosją. Mimo opanowania miasta 20 lipca 1915 r. przez wojska austriacko-niemieckie, tak jak i na pozostałym obszarze zajętego Królestwa Polskiego, władze okupacyjne przez jakiś czas tolerowały wszelkie próby oddolnych inicjatyw tworzenia samorządu, miejskiego a następnie powiatowego, starając się stopniowo poddawać go swojej kontroli⁹.

⁶ M. Patelski, *Władysław Grabski jako współorganizator i działacz warszawskiego Centralnego Komitetu Obywatelskiego (1914-1915)*, w: *80 rocznica reform rządu profesora Władysława Grabskiego 1924-2004*, red. T. Głowiński, Wrocław: Wydawnictwo Gajt 2004, s. 35-48.

⁷ M. Przeniosło, *Organizacja samopomocy społecznej w Królestwie Polskim w latach I wojny światowej*, „Niepodległość i Pamięć” 2011, nr 1, s. 57.

⁸ J. Pajewski, *Odbudowa państwa polskiego 1914-1918*, Warszawa: PWN 1985, s. 187; J. Marczyk, *Samorząd miasta Lublina w latach 1915-1918*, „Kwartalnik Historyczny” 86(1979), nr 2, s. 284-286.

⁹ G. Łuszkiewicz, *Rada Miejska Radomia w okresie od 28 XII 1916 do 23 III 1919 r.*, w: *70 rocznica odzyskania niepodległości przez Polskę 1918-1988. Materiały pokonferencyjne*, Radom: Wydawnictwo WSI 1989, s. 59.

Na terenie pod okupacją austriacką, w której znalazł się także Radom, urzędy miejskie podporządkowano c. i k. Komendom Powiatowym. To one dokonywały zmian składu dotychczasowych Magistratów oraz wprowadzały do ustroju miast pewien lokalny element przedstawicielski. W dniu 24 lipca 1915 r. Komitet Obywatelski miasta Radomia otrzymał od komendanta wojennego polecenie opracowania projektu dla mającego powstać Zarządu Miejskiego oraz wytypowania kandydatów z miejscowego społeczeństwa, którzy weszliby do jego grona¹⁰. Do głównych zadań Zarządu miało należeć zorganizowanie Magistratu, a także prowadzenie wszelkich spraw miejskich. Przygotowany przez Komitet tymczasowy regulamin nie wszedł jednak w życie. Mimo to przyjęte tam rozwiązania, zwłaszcza te dotyczące kształtu Magistratu, zostały wykorzystane już w niedługim czasie. Związane to było z rezygnacją ze swojej funkcji dotychczasowego prezydenta oraz z żądaniem władz austriackich – jakie wystosowały w dniu 2 września 1915 r. do Komitetu Obywatelskiego – wyznaczenia jego zastępcy, a także 2 wiceprezydentów i 13 doradców¹¹. Po zatwierdzeniu składu personalnego ukonstytuował się tym samym Zarząd Miejski, który na swym pierwszym posiedzeniu w dniu 7 września przystąpił do organizacji Magistratu zgodnie z opracowanym wcześniej projektem¹².

Aktem prawnym regulującym w pełni sprawę funkcjonowania samorządu miejskiego na terenie okupacji austro-węgierskiej było rozporządzenie Naczelnego Wodza Armii z dnia 18 sierpnia 1916 r., odnoszące się do ordynacji miejskiej Kielc, Lublina, Piotrkowa i Radomia¹³. Według niego każde z tych miast tworzyło odrębną gminę miejską, reprezentowaną przez Radę Miejską. W przypadku Radomia miała się ona składać z 50 radnych, wybranych przez członków gmin według postanowień tego rozporządzenia i osobnych ordynacji wyborczych. Zakres jej działania był dość szeroki i obejmował przede wszystkim sprawowanie pieczy nad gospodarczymi, zdrowotnymi i kulturalnymi sprawami gminy. Ważniejsze uchwały Rady dotyczące budżetu, planów regulacji miasta, wprowadzenia podatków lub innych opłat gminnych, pozbycia się lub obciążenia nieruchomości miejskich powyżej 20

¹⁰ *Kalendarz radomski na rok przystępny 1916. Na dochód Komisji Szkolnej*, Radom: J. Grodzicki i S-ka 1915, s. 87-88.

¹¹ J. Orzechowski, *Ustrój administracyjny*, w: *Radom. Dzieje miasta w XIX i XX w.*, red. S. Witkowski, Warszawa: PWN 1985, s. 111.

¹² Archiwum Państwowe w Radomiu (dalej: APR), Akta miasta Radomia (dalej: AmR), sygn. 7970, s. 1.

¹³ „Dziennik Rozporządzeń c. i k. Zarządu Wojskowego w Polsce” (dalej: DRZW) 1916, cz. 25, nr 64; APR, AmR, sygn. 7888, bns.

tys. koron rocznie, przyjęcia przez gminę stałych zobowiązań powyżej 5 tys. koron rocznie oraz tworzenie zakładów i przedsiębiorstw miejskich wymagały zatwierdzenia ze strony Generała-Gubernatora. Postanowienia Rady nie mogły być sprzeczne z rozporządzeniami władz okupacyjnych, a jej posiedzenia były publiczne¹⁴. Rada składała się z tylu sekcji, ile wydziałów miał Magistrat.

Organem zarządzającym gminą miejską był działający kolegialnie Magistrat, zwany też Zarządem Miejskim. W jego skład wchodził prezydent miasta, 2 wiceprezydentów oraz – w przypadku Radomia – 6 rajców. Członkowie Magistratu byli wybierani przez Radę Miejską, natomiast wybór prezydenta i wiceprezydentów wymagał akceptacji Generała-Gubernatora. Na czele Magistratu stał prezydent miasta, który był jednocześnie przewodniczącym Rady Miejskiej. Magistrat był organem wykonawczo-zarządzającym, do zakresu działania którego należało „przeprowadzenie uchwał Rady Miejskiej i współdziałanie w administracji publicznej w miarę ustaw, rozporządzeń Naczelnego Wodza armii lub Jenerał-Gubernatorstwa oraz kaźdoczesnych legalnych zarządzeń c. i k. Zarządu wojskowego”¹⁵. Językiem urzędowym zarówno Rady, Magistratu, jak i wszystkich ich organów był język polski. Jednak organa samorządu były zobowiązane także do przyjmowania i załatwiania podań i listów w języku niemieckim¹⁶.

Kadencja Rady Miejskiej oraz Magistratu miała trwać przez 3 lata, licząc od dnia ogłoszenia wyników wyborów. Zarząd miasta miał urzędować dalej po upływie tego okresu aż do objęcia urzędowania przez nowo wybrane władze. Jednakże Generał-Gubernator miał prawo rozwiązania Rady Miejskiej przed zakończeniem jej okresu urzędowania oraz zawieszenia w czynnościach Magistratu. Warto podkreślić, że zarówno działalność Rady, jak i Magistratu była kontrolowana i w dużym stopniu mocno ograniczona przez władze nadzorcze. Stały nadzór sprawowała miejscowa Komenda Obwodowa – jako pierwsza instancja oraz Generał-Gubernator – jako instancja wyższa¹⁷. Oprócz wspomnianych już wcześniej jego uprawnień w postaci zatwierdzenia prezydenta i wiceprezydentów czy najważniejszych uchwał Rady, mógł on także pozbawić prawa wyborczego te osoby, które zajmowały nieprzyjazne stanowisko wobec monarchii austro-węgierskiej lub narodu polskiego¹⁸.

Prawo wyborcze przysługiwało jedynie mężczyznom mającym ukończone

¹⁴ Pająk, *Powstanie i rozwój samorządu w miastach Królestwa Polskiego*, s. 112.

¹⁵ *Samorząd miejski dla obszarów Polski, podlegających administracji wojskowej austriacko-węgierskiej. Rozporządzenia i przepisy*, Lublin: Drukarnia „Ziemiańska” 1916, s. 8.

¹⁶ Ł u s z k i e w i c z, *Rada Miejska Radomia*, s. 61.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ *Samorząd miejski dla obszarów Polski*, s. 8.

25 lat, posiadającym obywatelstwo Królestwa Polskiego i mieszkającym „w obrębie miasta co najmniej od roku przed dniem rozpisania wyborów”¹⁹. Natomiast bierne prawo wyborcze przysługiwało osobom, które ukończyły 30 lat i posiadały umiejętność czytania i pisania. Wybór radnych miał się odbywać w głosowaniu przeprowadzanym za pomocą systemu kurialnego, w związku z czym wszystkich uprawnionych do głosowania podzielono na 5 kurii, z których każda wybierała 1/5 Rady Miejskiej, w liczbie 10 radnych i 10 zastępców. Przynależność do kurii wyborczych w dużych miastach okupacji austriackiej obrazuje poniższa tabela²⁰.

Przynależność do kurii wyborczych w czterech głównych miastach okupacji austriackiej – Lublinie, Kielcach, Piotrkowie i Radomiu

Kurie	Mieszkańcy miast uprawnieni do wyboru do Rady Miejskiej
I	Uprawnieni do wyboru, którzy ukończyli szkołę wyższą i zajmowali stanowisko zawodowe odpowiadające ich wykształceniu
II	Uprawnieni do wyboru, którzy trudnili się handlem lub przemysłem
III	Uprawnieni do wyboru, którzy byli właścicielami posiadłości ziemskich położonych w obrębie miasta (tylko ci, którzy figurowali w księgach publicznych jako właściciele)
IV	Uprawnieni do wyboru, którym w ciągu roku przed wyborami przypisano w obrębie miasta podatek mieszkaniowy
V	Uprawnieni do wyboru, którzy nie zostali przyporządkowani do żadnej z powyższych kurii

W przypadku miasta Radomia wybory do Rady Miejskiej przeprowadzono 7 grudnia 1916 r. i oparte one zostały na ordynacji wyborczej dla miast: Kielc, Lublina, Piotrkowa i Radomia, wydanej przez c. i k. Generał-Gubernatora Karła Kuka w dniu 31 października 1916 r. Najwięcej głosów zdobyli wówczas przedstawiciele Narodowej Demokracji, którzy swoją kampanię prowadzili w dwóch specjalnie utworzonych na ten czas klubach. Pierwszy „Radomski” skupiał ziemian i osoby z wyższych sfer, drugi zaś „Społeczny” skierowany był do kupców i rzemieślników. Klub Radomski zdobył 19 mandatów zaś kandydaci Klubu Społecznego 10. W ten sposób

¹⁹ Tamże.

²⁰ DRZW 1916, cz. 25, nr 64.

prawica miała 29 miejsc w 50 osobowej Radzie Miasta, czyli powyżej 50%. Ugrupowaniom lewicowym skupionym w Robotniczym Polskim Komitecie Wyborczym będącym pod wpływami PPS (Polska Partia Socjalistyczna) – Frakcji Rewolucyjnej oraz Narodowego Polskiego Komitetu Demokratycznego utworzonego przez Narodowy Związek Robotniczy i Stronnictwo Ludowe przypadło zaledwie 6 mandatów. Osoby bezpartyjne obsadziły 3 miejsca w Radzie. Pozostałą część – czyli 12 mandatów – zdobyli przedstawiciele Komitetu Żydowskiego. Organizacyjne posiedzenie Rady Miejskiej odbyło się 28 grudnia 1916 r. Wybrano na nim prezydenta wywodzącego się z obozu endeckiego i 2 wiceprezydentów, przedstawiciela Narodowego Związku Robotniczego oraz bezpartyjnego niepodległościowca. Rajcy i wiceprezydent mieli pełnić swe funkcje honorowo²¹. Pierwsze uroczyste zebranie Rady, poprzedzone nabożeństwami w kościele farnym oraz w synagodze, zorganizowano 18 stycznia 1917 r. w budynku Magistratu²².

Jednym z najważniejszych zadań nowo wybranej Rady Miejskiej było opracowanie własnego regulaminu organizacyjnego. W tym celu powołano specjalną delegację, której efekt prac zaprezentowano w dniu 13 lutego 1917 r., kiedy to uchwalono Tymczasowy Regulamin Rady Miejskiej. Według niego miała się ona zbierać na posiedzenia zwyczajne w każdy pierwszy wtorek miesiąca w sali sesjonalnej Magistratu²³. Prezydium Rady Miejskiej stanowili: prezydent, 2 wiceprezydentów oraz 5 sekretarzy wybranych z grona radnych. Zebraniom Rady Miejskiej przewodniczył prezydent, a w razie jego nieobecności jeden z wiceprezydentów. Uchwały miały zapadać większością głosów. W razie równości głosów wniosek uznawano za odrzucony. Treść uchwał Rady miała być rozsyłana radnym lub publikowana w miejscowej prasie przed najbliższym posiedzeniem²⁴. Do kompetencji Rady należało m.in. wybieranie stałych komisji: finansowo-budżetowej, spraw ogólnych, prawnej, spraw technicznych oraz robót publicznych, a także powoływanie innych stałych bądź czasowych komisji. W ich skład nie mogli wchodzić członkowie Magistratu, których natomiast powoływano – w równej liczbie z członkami Rady – do tzw. stałych deputacji. Tworzono je w celu realizacji uchwał Rady. Były to deputacje: podatkowa, sanitarna, sanitarno-targowa, szpitalnictwa i dobroczynności publicznej.

Jednak opracowany regulamin, rozporządzeniem c. i k. Generalnego Gu-

²¹ APR, AmR, sygn. 7897, s. 1-2; „Gazeta Radomska” nr 285 z 21 grudnia 1916, s. 12

²² W. Dąbkowski, *Radom pod okupacją austriacką (1915-1939)*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 15(1978), nr 1, s. 28.

²³ Orzechowski, *Ustrój administracyjny*, s. 112

²⁴ APR, AmR, sygn. 7874, s. 1-9.

bernatorstwa w Lublinie z 4 lutego 1918 r., nie został zatwierdzony, gdyż zarzucono mu nieprzejrzystość oraz brak szczegółowych informacji dotyczących zakresu działania Rady Miejskiej²⁵. W związku z tym, pismem Komendy Powiatowej do Magistratu miasta Radomia z dnia 29 marca 1918 r., polecono sporządzić nowy projekt i po przedstawieniu go Radzie Miejskiej ponownie przedłożyć do zatwierdzenia²⁶. Jednocześnie zasugerowano, by Magistrat postarał się o jeden egzemplarz regulaminów z Piotrkowa oraz Kielc, które zostały już pozytywnie zatwierdzone. W dniu 21 września 1918 r. Magistrat miasta Kielc przesłał swój przygotowany i uzgodniony już projekt dotyczący Rady Miejskiej²⁷. Nie wiemy, czy wpłynął także regulamin z Piotrkowa. Jednakże jak należy przypuszczać, władze miasta Radomia nie zdążyły już opracować nowych przepisów dotyczących Rady Miejskiej na podstawie wytycznych władz okupacyjnych. Świadczy o tym brak informacji w źródłach, wskazujących na przygotowywanie takowego. Warto jednak w tym miejscu podkreślić, iż mimo odrzucenia projektu Tymczasowego Regulaminu Rady wiele z zaproponowanych tam rozwiązań wykorzystano w przepisach z lat następnych.

Niewiele jest śladów dotyczących organizacji w tamtym okresie radomskiego Magistratu. W aktach zachowały się jedynie fragmentaryczne wiadomości, mówiące o tym, że na posiedzeniu Rady Miejskiej w dniu 16 maja 1917 r. odczytany został projekt regulaminu działalności tutejszego Zarządu Miejskiego²⁸. Niestety nie znamy jego treści oraz nie wiemy, czy w ogóle wszedł on w życie. Odnajdujemy za to w dokumentach źródłowych regulaminy Magistratu miasta Lublina oraz Piotrkowa będące w swojej treści dość sobie podobne²⁹. Możliwe, iż posłużyły one jako wzór do opracowania przez Radę miasta Radomia przepisów dla własnego Zarządu Miejskiego.

SAMORZĄD MIEJSKI W RADOMIU W LATACH 1918-1933

Z rąk austriackich Radom został oswobodzony w dniu 2 listopada 1918 r., co uczyniło go jednym z pierwszych miast najszybciej wyzwolonych spod zaborczej władzy³⁰. Administrację w mieście szybko przejęli Polacy. Władzę

²⁵ APR, AmR, sygn. 7923, s. 15.

²⁶ APR, AmR, sygn. 8233, bns.

²⁷ APR, AmR, sygn. 7891, bns.

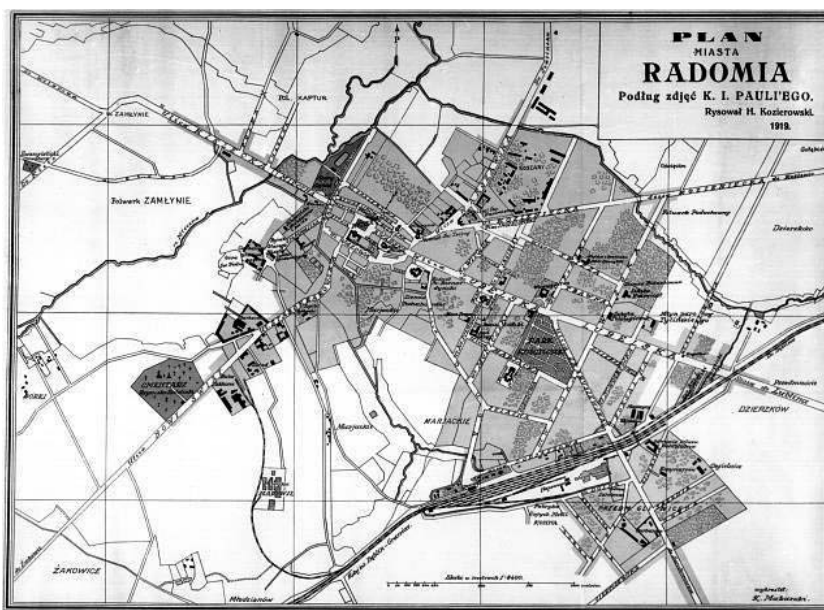
²⁸ APR, AmR, sygn. 7905, s. 27.

²⁹ APR, AmR, sygn. 8234, bns; sygn. 8235, bns.

³⁰ S. Piątkowski, *Radom. Zarys dziejów miasta*, Radom: Społeczny Komitet Ratowania

cywilną objął w tym dniu Komisarz Rządu Polskiego. Nowa organizacja administracyjna odrodzonego państwa polskiego, zgodnie z ustawą z 2 sierpnia 1919 r., wcieliła Radom do województwa kieleckiego³¹. Miasto liczące wówczas 60 tys. mieszkańców stało się stolicą powiatu radomskiego, które zajmowało wtedy obszar około 1,8 tys. km², a w jego skład wchodziło 912 wsi, 6 osad i 580 sołectw³². W zakresie samorządu terytorialnego Radom stanowił miasto wydzielone o dużej samodzielności w dziedzinie gospodarki komunalnej.

Plan miasta Radomia z 1919 r.

źródło: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c1/Radom_plany-15.jpg

Wraz z nadejściem niepodległości samorząd miejski istniał już na terenie całego kraju³³. Jednak, jak już wcześniej wspomniano, Polska odziedziczyła

Zabytków Radomia 2000, s. 81.

³¹ „Dziennik Praw Państwa Polskiego” (dalej Dz. Pr. P. P.) 1919, nr 65, poz. 395; A. Duszyc, S. Piątkowski, *Radom: poznać i zrozumieć historię swojego miasta*, Radom: Radomskie Towarzystwo Naukowe 2008, s. 77.

³² J. Boniecki, *Powiat Radomski w okresie II Rzeczypospolitej*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 13(1976), nr 1-2, s. 89.

³³ M. Klimek, *Samorząd miast II Rzeczypospolitej. Publiczna debata i rozwiązania ustrojowe*, Lublin: Petit 2006, s. 13-15.

po zaborcach niejednolity jego ustrój³⁴. O ile w przypadku terenów byłego zaboru pruskiego i austriackiego funkcjonowanie samorządu miejskiego w początkowych latach prawie nie uległo zmianie, to na ziemiach Królestwa Polskiego jego działalność regulowały wprowadzane stopniowo przepisy polskie, gdyż zrezygnowano z pomysłu sięgania do historii rozwiązań władz rosyjskich. Warto podkreślić, że w tamtym okresie skupiano się raczej na szybkim tworzeniu samorządności polskiej tam, gdzie jej jeszcze nie było, niż nad pracami związanymi z jej ujednoczeniem³⁵. Odrębne przepisy samorządowo-administracyjne obowiązujące na ziemiach byłych państw zaborczych i nakładające się na te podziały głębokie różnice ekonomiczne, społeczne i polityczne dodatkowo komplikowały niełatwą już sytuację.

Naczelnik Państwa Józef Piłsudski dekretem z 13 grudnia 1918 r. o wyborach do Rad Miejskich na terenie b. Królestwa Kongresowego wprowadził nowe zasady wyboru organów samorządowych. Dekret ten głosił, że w miastach liczących od 45 do 100 tys. mieszkańców, do których należał też Radom, Rada Miejska miała składać się z 34 radnych i dodatkowo po jednym radnym więcej na każde rozpoczęte 5 tys. mieszkańców powyżej ustalonej liczby. Tym samym w Radomiu Rada Miejska składała się z 38 radnych. Członkami Rady Miejskiej nie mogli być płatni urzędnicy miejscy oraz urzędnicy państwowi, sprawujący nadzór nad działalnością gminy miejskiej. Ponadto zakaz ten obejmował także funkcjonariuszy policji i milicji ludowej. Według dekretu Rady Miejskie miały urzędować do czasu uchwalenia nowej ustawy, jednak nie dłużej niż przez 3 lata³⁶. W celu dokonania wyborów do Rad Miejskich, 17 grudnia 1918 r. wydany został specjalny regulamin, który dokładnie określał sposób przeprowadzania głosowania. Definiował on zadania komitetów wyborczych, sposób ustalania list uprawnionych do głosowania, przedstawiania kandydatów czy też stwierdzenia wyników wyborów i ich ogłaszania³⁷. W dniu 29 grudnia 1918 r. rząd odrodzonej Polski nakazał uzupełnienie organów reprezentacji miejskiej. Polecono zarządom miast niezwłoczne podjęcie kroków celem ostatecznego ustalenia składu drogą kooptacji Rad Miejskich. Liczba nowych członków miała wynieść 50% liczby dotychczasowych radnych³⁸.

³⁴ R. Sikorski, *Samorząd miejski w Polsce i jego najbliższe zadania i cele*, „Samorząd Miejski” 1(1921), s. 81-88. M. Kardas, *Gdynia i jej władze w latach 1926-1950. Główne problemy polskiej administracji publicznej miasta*, Toruń: Wyd. Adam Marszałek 2013, s. 30.

³⁵ B. Ledworowski, *Samorząd w międzywojniu i jego istota do dziś*, Warszawa: Komitet Obywatelski NSZZ „Solidarność” 1989, s. 2.

³⁶ Dz. Pr. P. P 1918, nr 20, poz. 58; APR, AmR, sygn. 8966, bns.

³⁷ „Monitor Polski” (dalej: M. P.), 1918, nr 232.

³⁸ „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych” (dalej: Dz. Urz. MSW) 1918, nr 2,

Podstawowym aktem prawnym regulującym sprawę samorządu miejskiego w II Rzeczypospolitej dla obszarów należących przed wojną do zaboru rosyjskiego był dekret Naczelnika Państwa z 4 lutego 1919 r. o samorządzie miejskim³⁹. Dotyczył on 150 miast wymienionych w dołączonym do niego wykazie. Różnicował, w zależności od wielkości, miasta na mniejsze, niewydzielone z powiatów oraz miasta wydzielone z powiatów – wśród których znalazł się także Radom⁴⁰ – nad którymi nadzór sprawował w I instancji wojewoda przy udziale rady wojewódzkiej⁴¹, a w II instancji Minister Spraw Wewnętrznych⁴². Przy opracowywaniu dekretu wykorzystano pewne zasady „systemu badeńskiego”⁴³. Wskazywał on na własny i poruczony zakres działania gminy miejskiej. Ten ostatni określały ustawy, rozporządzenia władz państwowych i umowy rządu z gminą⁴⁴. Natomiast do własnego zakresu działania gminy miejskiej należały wszelkie te sprawy, które wiązały się m.in. z zarządzaniem majątkiem gminy oraz jej dochodami i wydatkami, zakładaniem i utrzymywaniem miejskich dróg, mostów, ulic, placów itp., zakładaniem i utrzymywaniem miejskich środków komunikacji, opieką nad ubogimi, ochroną zdrowia publicznego, pieczę nad oświatą, zatem wszystko to, co dotyczyło – jak to określono – „dobrobytu materialnego, rozwoju duchowego i zdrowia (...) mieszkańców”⁴⁵.

Członkami Rady Miejskiej byli radni, wybierani wraz ze swymi zastępcami na 3 lata. Radny, który został wybrany na członka Magistratu, tracił swój mandat, a na jego miejsce wchodził jego zastępca. Radni pełnili swe czynności honorowo i nie mogli zajmować płatnej posady w Magistracie. Do kompetencji Rady Miejskiej, pełniącej rolę organu uchwałodawczego, należało m.in. uchwalanie budżetu rocznego i wydatków nieprzewidzianych budżetem, a także

poz. 21.

³⁹ Dz. Pr. P. P. 1919, nr 13, poz. 140.

⁴⁰ APR, AmR, sygn. 7931, s. 46.

⁴¹ Nadzór w I instancji nad miastami wydzielonymi przez wojewodę wprowadzała dopiero ustawa z 2 sierpnia 1919 r. o organizacji władz administracyjnych II instancji, Dz. Pr. P. P. 1919, nr 65, poz. 395.

⁴² P.A. Tusiński, *Nadzór nad samorządem terytorialnym w prawie polskim dwudziestolecia międzywojennego*, w: *Z dziejów administracji w Małopolsce w XVI-XX wieku*, red. D. Kupisz, Radom: Wydawnictwo WSH 2003, s. 59; R. Haunser, *Pierwsze dwudziestolecie administracji spraw wewnętrznych*, Warszawa: Drukarnia „Gaz. Adm. i P. P.” 1939, s. 109.

⁴³ Oznaczało to, że członkowie organu wykonawczego byli zarazem członkami organu uchwałodawczego, zob. Wesołowski, *Podręcznik dla urzędów i działaczy gminnych*, s. 180.

⁴⁴ Zob. S. Łoskiewicz, *Poruczony i własny zakres działania*, „Samorząd Miejski” 18(1933), s. 963 i nast.

⁴⁵ Dz. Pr. P. P. 1919, nr 13, poz. 140.

dokonywanie w nim zmian, ustanawianie zasad zarządu i sposobu użytkowania majątku gminy, kontrola nad czynnościami całego zarządu miasta oraz wybór prezydium Rady i członków Magistratu. Minister Spraw Wewnętrznych, w przypadku uprzedzonego naruszenia prawa przez konkretną Radę Miejską, miał możliwość jej rozwiązania (w przypadku Warszawy prawo takie przysługiwało Naczelnikowi Państwa, a następnie Prezydentowi RP)⁴⁶.

W myśl dekretu Magistrat pełnił funkcję organu zarządzającego i wykonawczego. Był on w sprawach własnego zakresu działania organem wykonawczym gminy oraz pierwszą instancją administracyjną w sprawach z zakresu poruczonego. Zarządzał organami gminy i sprawował pieczę nad zakładami i instytucjami znajdującymi się pod nadzorem miasta. Ponadto zobowiązany był do składania Radzie Miejskiej sprawozdań ze swej działalności i działalności podwładnych sobie organów, z wykonania budżetu oraz ze stanu majątku i zakładów gminy. Członkami kolegium Magistratu w przypadku Radomia byli prezydent, wiceprezydent oraz ławnicy. Liczba tych ostatnich wynosiła w każdym mieście 10% radnych, a więc na gruncie radomskim 4 ławników. Członków Magistratu wybierali na trzyletnią kadencję (względnie do końca kadencji Rady Miejskiej) radni, spośród osób mających polską przynależność państwową i bierne prawo wyborcze do Rad Miejskich. Kierownikiem i zarazem przedstawicielem Magistratu był prezydent, który w przypadkach niecierpiących zwłoki mógł samodzielnie załatwiać wszelkie czynności należące do zakresu działania Magistratu⁴⁷. Szczegółowy tryb wyłaniania ławników precyzował Regulamin wyborczy do art. 43 dekretu o samorządzie miejskim wydany przez Ministra Spraw Wewnętrznych 26 lutego 1919 r. Określał on zasady głosowania oraz wyznaczania kandydatów do Magistratów spośród członków Rady Miejskiej⁴⁸. Dekret z 1919 r. oraz uzupełniające go przepisy kończyły wstępny etap kształtowania samorządu miejskiego.

Na podstawie dekretu z 13 grudnia 1918 r. o wyborach do Rad Miejskich na terenie b. Królestwa Kongresowego oraz dekretu Naczelnika Państwa z 4 lutego 1919 r. o samorządzie miejskim w dniu 9 marca 1919 r. odbyły się w Radomiu pierwsze niepodległościowe wybory do miejscowej Rady Miejskiej. Wystartowały w nich wszystkie partie i ugrupowania polityczne, zarówno polskie, jak i żydowskie, działające w mieście. Największą ilość gło-

⁴⁶ J. Z a w a d z k i, *Samorząd miejski w Polsce*, „Samorząd Miejski” 1(1921), s. 231.

⁴⁷ H. C z a j k a, *Samorząd terytorialny w latach 1919-1939*, „Archiwariusz Zamojski” 2003, s. 65.

⁴⁸ M. P. 1919, nr 47; APR, AmR, sygn. 8532, bns.

sów uzyskała PPS, co dało jej 15 mandatów w mającej liczyć 38 miejsc Radzie. Jeżeli dodamy do tego 5 mandatów zdobytych przez żydowskie ugrupowania robotnicze reprezentowane przez Komitet Wyborczy Żydowskiej Socjal-Demokratycznej Partii Robotniczej Poalej Syjon oraz Ogólnożydowski Związek Robotniczy Bund, to ugrupowania lewicowe miały razem 20 miejsc. Z ugrupowań żydowskich 2 mandaty przypadły jeszcze Klubowi Związku Rzemieślników Żydów i Drobnych Kupców oraz 1 Klubowi Wyborczemu Organizacji Syjonistycznej. Drugie miejsce w Radomskich wyborach zajął endecki Narodowy Komitet Wyborczy, który uzyskał 14 mandatów, a wraz z 1 mandatem zdobytym z listy inteligencji zawodowej prawica miała 15 miejsc w Radzie⁴⁹.

Pierwsze posiedzenie Rady Miejskiej w Radomiu odbyło się 23 marca 1919 r. Kilka dni później, 1 kwietnia 1919 r. wybrano władze miasta. Funkcje prezesa Rady Miejskiej, prezydenta miasta oraz wiceprezydenta przypadły członkom PPS. Na ławników Magistratu wytypowano 2 osoby z endecji oraz 1 z PPS i 1 z listy Klubu Związku Rzemieślników Żydów i Drobnych Kupców. W grudniu 1919 r., przedstawiciela PPS na stanowisku wiceprezydenta zastąpił działacz endecji. W wyniku sporów do jakich doszło między Radą Miejską a prezydentem miasta, szczególnie w kwestii gospodarczej i prowadzonych inwestycji, 26 kwietnia 1921 r. dotychczasowy prezydent miasta zrzekł się swej posady, a na jego miejsce wybrano dawnego zastępcę komisarza rządu z lat 1918-1919. Jednak z powodu pewnych błędów formalnych, których dopatrzyła się władza nadzorcza, jego wybór został unieważniony, a ponowne głosowanie Rady Miejskiej z 5 sierpnia 1921 r. po raz kolejny przyniosło zwycięstwo osobie wywodzącej się z obozu PPS⁵⁰. Kadencja organów samorządu miejskiego miała się skończyć w 1922 r., ale zarządzeniem władz została ona przedłużona o rok. Dopiero w lipcu 1923 r. Minister Spraw Wewnętrznych rozwiązał Radę Miejską, nakazując jednocześnie przeprowadzenie nowych wyborów za 2 miesiące⁵¹. Jeśli chodzi o kwestie formalne związane z funkcjonowaniem i organizacją pierwszej niepodległościowej Rady, to niestety nie udało się odnaleźć żadnego wewnętrznego regulaminu, który określałby zakres jej działalności. Następne znane nam przepisy w tej materii zostały już uchwalone przez Radę kolejnej kadencji.

Nowe wybory do Rady Miejskiej odbyły się 16 września 1923 r. Wzięło w nich udział 7 komitetów, z czego 2 były polskie, a 5 żydowskich. W celu

⁴⁹ APR, AmR, sygn. 8190, bns; „Głos Radomski” nr 57 z 12 marca 1919, s. 1.

⁵⁰ APR, AmR, sygn. 8236, s. 23.

⁵¹ „Słowo Radom” nr 125 z 31 maja 1923.

zwiększenia szans zwycięstwa radomskie ugrupowania prawicowe utworzyły jedną wspólną listę narodową. W ten sposób miały one nadzieję na pokonanie bardzo silnej PPS, która od zawsze cieszyła się dużym poparciem w mieście. Sukces ten udało się im osiągnąć, gdyż zdobyły one najwięcej głosów, co przełożyło się na 15 miejsc w Radzie, natomiast PPS i klasowe związki zawodowe uzyskały 13 mandatów, czyli o 2 mniej niż we wcześniejszych wyborach. Socjaliści żydowscy stracili 3 mandaty, a wszystkie partie żydowskie zdobyły 10 mandatów. Najsilniejszą z nich było Zjednoczone Stronnictwo Żydowskie, które miało 6 swoich kandydatów w Radzie⁵².

Pierwsze posiedzenie nowo wybranej Rady odbyło się 9 października 1923 r. Mimo zwycięstwa endecji nie udało się jej uzyskać przewagi w radomskiej Radzie Miejskiej. Wynikało to stąd, iż ugrupowania żydowskie niechętnie nastawione do polskiej prawicy popierały bardziej PPS. Z tego też względu we władzach miasta nie zaszły żadne poważne zmiany. Prezydentem miasta został wybrany dotychczas pełniący to stanowisko przedstawiciel PPS. Również funkcja przewodniczącego Rady została obsadzona przez reprezentanta tego stronnictwa. Natomiast wiceprezydentem pozostał pełniący wcześniej te zadania kandydat endecji. Jeśli chodzi natomiast o skład ławników Magistratu to przedstawiał się on następująco: 2 osoby wywodziły się z PPS, 1 z endecji i również 1 z listy mieszczańsko-żydowskiej. W wyniku konfliktu, do jakiego doszło w 1926 r. między PPS a radomską prawicą w kwestiach gospodarczych, socjaliści opuścili Radę Miejską, co znacznie skomplikowało działalność tego organu. „Kadłubowa” Rada bez przedstawicieli PPS dokonała wyboru nowego prezydenta miasta, którym została osoba wywodząca się z endecji⁵³.

W dniu 19 lutego 1924 r. został przyjęty nowy regulamin Rady Miejskiej Radomia⁵⁴. W jego myśl prezydium stanowili: prezes, 2 zastępców prezesa i 4 sekretarzy wyłonionych z grona radnych za pomocą tajnych wyborów kartkami. Sekretarzy Rada wybierała na jednoroczną kadencję. Posiedzenia Rady Miejskiej odbywać się miały przynajmniej raz w miesiącu, we wtorki, po pierwszym każdego miesiąca o godz. 8 wieczorem. Istniała także możliwość, w przypadku pilnych spraw, zwoływania Rady na posiedzenia nadzwyczajne z inicjatywy 10 radnych bądź prezesa Rady. W posiedzeniach Rady Miejskiej mogły brać udział osoby delegowane przez Magistrat w celu

⁵² APR, AmR, sygn. 8743, s. 149-155.

⁵³ APR, AmR, sygn. 7950, s. 686 i nast.; W. Macherzyński, *Wybory do Rady Miejskiej w Radomiu w latach 1919-1939*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 12(1985), nr 1-2, s. 686 i n.

⁵⁴ APR, AmR, sygn. 7877, s. 1-7.

udzielenia informacji lub referowania poszczególnych spraw. Miały one również prawo zabierania głosu w imieniu Magistratu, niezależnie od kolei zapisania się do głosu. Podlegały one ponadto – na równi z radnymi – dyscyplinie prezydium. Rada wybierała również komisje stałe: finansowo-budżetową, spraw ogólnych, prawną oraz rewizyjną. Ponadto Rada Miejska wybierała radnych do delegacji powoływanych przez Magistrat⁵⁵.

Z początku lat dwudziestych pochodzi także bliżej niedatowany jedyny odnaleziony podczas kwerendy źródłowej Regulamin obrad Magistratu miasta Radomia⁵⁶. Według niego kolegium Magistratu zbierało się w składzie przewidzianym w art. 40 i 41 dekretu o samorządzie miejskim z 4 lutego 1919 r., czyli prezydent, wiceprezydent oraz 4 ławników. Poza nimi z urzędu w jego posiedzeniach brał także udział sekretarz Magistratu (naczelnik wydziału prezydiального) oraz naczelnicy innych agend, kierownicy instytucji i przedsiębiorstw Magistratu dla referowania spraw, umieszczanych na porządku dziennym oraz dla udzielania wyjaśnień. Posiedzenia dzieliły się na zwykłe i nadzwyczajne, zwoływane przez prezydenta miasta lub jego zastępcę. Pierwsze z nich odbywały się przynajmniej 2 razy w tygodniu w celu rozpatrywania spraw bieżących. Nadzwyczajne zaś zwoływano dla rozpatrzenia spraw specjalnych lub nagłych także przez prezydenta lub jego następcę. Do ważności obrad i powzięcia uchwał niezbędna była obecność 4 członków Magistratu, w tym prezydenta lub wiceprezydenta jako przewodniczącego. Uchwały zapadały zwykłą większością głosów obecnych. Głosowano jawnie, choć w sprawach osobistych oraz na żądanie 2 członków Magistratu zarządzano głosowanie tajne. Członków Magistratu wstrzymujących się od głosowania uważano za głosujących za wnioskiem, a każdemu z nich przysługiwało przed głosowaniem prawo oświadczenia, że w głosowaniu nie będzie brał udziału.

W dniu 17 marca 1921 r. uchwalona została Konstytucja II RP. Do jej podstawowych założeń należało m.in. uregulowanie spraw samorządu terytorialnego, a jeden z jej pierwszych artykułów głosił, że: „Rzeczpospolita Polska, opierając swój ustrój na zasadzie szerokiego samorządu terytorialnego, przekazuje przedstawicielstwom samorządu właściwy zakres ustawodawstwa, zwłaszcza z dziedziny administracji, kultury i gospodarstwa”⁵⁷. Posłużono

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ APR, AmR, sygn. 7879, s. 1-9.

⁵⁷ „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” (dalej: Dz. U.) 1921, nr 44, poz. 267; A. Burda, *Konstytucja marcowa*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie 1983, s. 11; S. Krukowski, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r.*, w: *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, t. 2, red. M. Kallas, Warszawa: PWN

się tutaj terminem „szerokiego samorządu”, które nie zostało jednak zdefiniowane, co budziło wiele niejasności. Wbrew głównym założeniom tej ustawy nie udało się wprowadzić wielu proponowanych przez nią rozwiązań dotyczących samorządu terytorialnego, w tym także miejskiego. Ramy prawne, jakie Konstytucja marcowa nadała samorządowi, były zarazem bardzo rozległe, ale i mało przejrzyste⁵⁸. Za dużo spraw zostało uzależnionych od ustaw podejmowanych przez Sejm, a mało konkretne rozwiązania prawne doprowadziły do dość swobodnych interpretacji, co, jak się okazało m.in. na gruncie radomskim, skutkowało ograniczeniem kompetencji samorządu miejskiego. Konstytucja nie precyzowała, czy działanie samorządu powinno obejmować samoistne działania regulacyjne przedstawicielskich organów samorządowych, czy przekazanie im przez państwo funkcji o zasięgu ograniczonym do poszczególnych jednostek podziału terytorialnego⁵⁹. Artykuł 67 Konstytucji marcowej gwarantował dla obieralnych organów samorządu (w przypadku miast były to Rady Miejskie) uprawnienia w zakresie stanowienia prawa lokalnego, a zatem także w zakresie przysługującego im – zgodnie z art. 3 – ustawodawstwa⁶⁰. Nie precyzowała jednak ona jednoznacznie ani sfer życia publicznego, ani też formy prawnej tego typu aktów.

Wkrótce zamysł stworzenia dynamicznego, rozbudowującego się samorządu miejskiego zaczął się powoli załamywać. Było to szczególnie widoczne w sprawach dotyczących funduszy gmin samorządowych. Ustawa z 11 sierpnia 1923 r. o tymczasowym uregulowaniu finansów komunalnych – wbrew postanowieniom Konstytucji marcowej, która rozdzielała źródła dochodów państwa i samorządu terytorialnego – ujednotaczała w tym względzie środki finansowania administracji publicznej⁶¹. Jednolitość tę zapewniało prowadzenie samorządowej gospodarki budżetowej w formie odrębnych budżetów, uchwalanych przez organy stanowiące samorządu terytorialnego, które „pod względem okresu budżetowego, jak i jednostki obliczeniowej

1990, s. 96-98; M. Pietrzak, *Konstytucja z 17 marca 1921 r. z perspektywy 80 lat*, „Przegląd Sejmowy” 2(2001), s. 10-13.

⁵⁸ K. Pająk, *Samorząd terytorialny w Polsce. Wybrane aspekty jego funkcjonowania*, Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej 2003, s. 18.

⁵⁹ M. Grzybowska, *Ustrój terytorialny Polski międzywojennej – idee i rozwiązania instytucjonalne*, w: *Prawo konstytucyjne II Rzeczypospolitej. Nauka i instytucje*, red. P. Sarnecki, Kraków: Wydawnictwo UJ 2006, s. 170.

⁶⁰ D. Małec, *Zagadnienia administracji w Konstytucji marcowej. Uwagi z okazji 90. rocznicy uchwalenia Konstytucji z 17 marca 1921 r.*, „Przegląd Sejmowy” 1(2011), s. 19.

⁶¹ E. Chojna-Duch, *Polskie prawo finansowe. Finanse publiczne*, Warszawa: Lexis Nexis 2006, s. 126.

dostosowane winny być do budżetu państwa”⁶². Rozporządzeniem Prezydenta RP z 17 czerwca 1924 r. o obowiązku i sposobie pokrywania wydatków przez związki komunalne wprowadzono wymóg zatwierdzania niektórych pozycji przychodowych budżetów samorządowych przez organa nadzorcze⁶³. Uzupełniające je rozporządzenie wykonawcze z 22 stycznia 1925 r. dodatkowo rozszerzyło te uprawnienia, poddając konieczności akceptacji przez władze nadzorcze już całych budżetów. Przedmiotem krytycznych ocen ze strony czynników samorządowych stała się także ustawa z 31 lipca 1924 r. oraz rozporządzenie Prezydenta RP z 22 grudnia 1924 r. o ustanawianiu delegatów rządowych przy poszczególnych samorządach i innych związkach prawnopublicznych⁶⁴. Co ważne, regulacje te godziły nie tylko w uprawnienia administracji terytorialnej, ale także w dotychczasowe pleni-potencje Ministra Spraw Wewnętrznych. Bowiem za mianowanie delegatów rządowych przy poszczególnych samorządach odpowiedzialny był – po porozumieniu się z właściwą władzą nadzorczą – Minister Skarbu. Kompetencje samych delegatów były bardzo rozległe. Na podstawie przyznanых im prerogatyw mogli oni wstrzymać każdy wydatek nieprzewidziany w budżecie gminy lub niezgodny z przepisami o gospodarce finansowej samorządu. Tym samym podrywało to zagwarantowane w Konstytucji prawo samostanowienia jednostek terytorialnych w sprawach należących do zakresu ich działania. Z kolei z powodu załamania złotego i zwiększającego się kryzysu gospodarczego, jaki miał miejsce w połowie lat dwudziestych, dnia 22 grudnia 1925 r. ogłoszona została ustawa o środkach zapewnienia równowagi budżetowej, zgodnie z którą zmniejszony został o połowę (z 30% do 15%) udział gmin miejskich we wpływach z podatku dochodowego. Było to o tyle dotkliwe, że przychody te stanowiły jedno z najważniejszych źródeł finansowych samorządu. Jednocześnie uchylony został art. 10 ustawy z dnia 17 lutego 1922 r. o budowie publicznych szkół powszechnych, w wyniku czego gminy pozbawione zostały zasiłku skarbowego na budowę gmachów szkolnych w wysokości 50% kosztów inwestycji⁶⁵. Regulacje te szczególnie uderzały w miasta dawnej Kongresówki, które w wyniku m.in. zniszczeń wojennych pozbawione były odpowiedniej ilości szkół. Ponadto rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 28 czerwca 1926 r., dotyczące praw budżetowych jednostek samorządowych ograniczało samodzielność

⁶² Dz. U. 1923, nr 94, poz. 747.

⁶³ Dz. U. 1924, nr 51, poz. 522.

⁶⁴ Dz. U. 1924, nr 71, poz. 687; nr 113, poz. 1002.

⁶⁵ Dz. U. 1925, nr 129, poz. 918.

samorządów w sprawach finansowych. Również rozporządzenie Prezydenta RP z 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej wprowadzało pośrednio zasadę domniemania kompetencji władz administracji ogólnej⁶⁶. Oznaczało to, że władze te były kompetentne w sprawach, które nie były zastrzeżone dla jednostek samorządowych. Zatem organy samorządowe mogły działać jedynie w tych sprawach, które w sposób wyraźny zostały im przekazane. Ograniczono w ten sposób zakres działania organów uchwałodawczych samorządu. Postanowienia Konstytucji marcowej o szerokim samorządzie i jego samodzielności ograniczała również wprowadzona w 1935 r. Konstytucja kwietniowa.

W dniach 15-18 grudnia 1926 r. oraz 11-14 stycznia 1927 r. dokonano lustracji biur Magistratu, przeprowadzonej na polecenie wojewody kieleckiego⁶⁷. Na podstawie jej wyników Minister Spraw Wewnętrznych zarzucił radomskiej Radzie Miejskiej, że niedostatecznie nadzorowała ona Magistrat w zakresie wykonywania budżetu miejskiego oraz innych spraw finansowych. Z tego też względu zdecydował się on rozwiązać Radę. Nowe wybory wyznaczono na dzień 8 maja 1927 r. Stanęło do nich aż 11 komitetów: 6 polskich i 5 żydowskich. Radomska prawica przystąpiła do nich rozproszona na 5 list. Przeciwko nim wystartowały komitety PPS i klasowych związków zawodowych. Ugrupowania żydowskie wystawiły swoje listy kandydatów o podobnym układzie społeczno-politycznym, jak to miało miejsce podczas wcześniejszych wyborów. Z racji tego, że Radom osiągnął w tym czasie liczbę mieszkańców wynoszącą 66 tys., ilość miejsc w Radzie wzrosła do 39 osób⁶⁸. Wyniki głosowania przyniosły zwycięstwo PPS i klasowych związków zawodowych, które uzyskały 16 mandatów, a wraz z socjalistami żydowskimi z ugrupowań Poalej Syjon (2 mandaty) i Bund (2 mandaty) lewica radomska miała 20 miejsc w Radzie. Z pozostałych ugrupowań żydowskich 2 miejsca zapewnił sobie Komitet Wyborczy Związków Rzemieślników i Lokatorów Żydowskich oraz 5 miejsc Żydowski Zjednoczony Komitet Wyborczy. Dużą porażkę w wyborach poniosła prawica, a przede wszystkim endecja, gdyż udało jej się zdobyć jedynie 3 mandaty. Startująca osobno Chrześcijańska Demokracja (chadecja) uzyskała 6 miejsc w Radzie. 2 man-

⁶⁶ Dz. U. 1928, nr 11, poz. 86; M. Chłamtacz, *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej z dn. 19 stycznia 1928 r. w stosunku do samorządu miejskiego*, Warszawa: Związek Miast Polskich 1928, s. 12.

⁶⁷ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Urząd Wojewódzki Kielecki I (dalej: UWK I), sygn. 7356, s. 1-5; sygn. 7358, s. 81-86.

⁶⁸ J. Szymański, S. Witkowski, *Stosunki ludnościowe, w: Radom. Dzieje miasta*, s. 211.

daty zdobył jeszcze Komitet Wyborczy Związków Zawodowych i Zrzeszeń Społecznych (centrum, później sanacja) oraz 1 mandat Bezpartyjna Lista Gospodarcza (sanacja)⁶⁹. Zdominowana przez lewicę Rada dokonała 28 maja 1927 r. wyborów członków Magistratu. Przewodniczącym Rady, prezydentem i wiceprezydentem zostali przedstawiciele PPS. Wytypowano też 4 ławników Magistratu, 2 z PPS, 1 z chadecji i 1 z listy mieszczańsko-żydowskiej⁷⁰.

Na posiedzeniu w dniu 25 października 1927 r. przyjęto nowy regulamin radomskiej Rady Miejskiej⁷¹, którego postanowienia zasadniczo nie odbiegały od rezolucji poprzednich przepisów. Posiedzenia wciąż miały odbywać się na początku każdego miesiąca, za wyjątkiem miesięcy letnich. W razie pilnych spraw Rada nadal mogła być zwoływana na posiedzenia zwyczajne, z tą jednak różnicą, że już z inicjatywy 1/4 radnych. Dodatkowo regulamin ten przewidywał, że przewodniczący mógł usunąć z sali obrad te osoby, które zakłócały ich przebieg.

W dniu 1 października 1930 r. Minister Spraw Wewnętrznych rozwiązał Radę Miejską miasta Radomia, złożył z urzędu członków Magistratu, a władzę w mieście powierzył Tymczasowemu Zarządowi Miasta, któremu przysługiwały uprawnienia obu zlikwidowanych organów. Powodem podjęcia takiej decyzji była, według oficjalnego stanowiska władz państwowych, zła sytuacja finansowa miasta⁷². Jednak w rzeczywistości działania te miały głównie kontekst polityczny, gdyż dość silny lewicowy skład radomskiej Rady Miejskiej i władz miasta, w aspekcie zbliżających się wyborów parlamentarnych, które miały miejsce pod koniec 1930 r., był dla przedstawicieli sanacji bardzo niebezpieczny. Do podobnych sytuacji dochodziło zresztą także i w innych miastach w Polsce. Okres działalności władz tymczasowych najdłużej trwał w 5 miastach: Kielcach, Lublinie, Siedlcach, Włocławku oraz właśnie w Radomiu⁷³. Na czele radomskich władz komisarycznych stanął Kierownik Tymczasowego Zarządu Miasta (od połowy 1934 r. nosił on nazwę Tymczasowego Prezydenta Miasta). Do pomocy w charakterze organu opiniodawczego i doradczego przydzielono mu Radę Przyboczną. Składała się ona najpierw z 18 osób, a potem została zwiększona do 24 członków, powoływanych przez wojewodę kieleckiego⁷⁴. Tymczasowy Zarząd Miasta sprawował swe funkcje do końca 1934 r.

⁶⁹ APR, AmR, sygn. 8197, s. 6.

⁷⁰ APR, AmR, sygn. 7950, s. 751-759.

⁷¹ APR, AmR, sygn. 7941, s. 84.

⁷² APK, UWK I, sygn. 7358, s. 146-149.

⁷³ Z. Chmielewski, *Procesy aktotwórcze w polskich urzędach miejskich 1918-1939*, Szczecin: NDAP 1983, s. 46.

⁷⁴ APR, AmR, sygn. 7951, s. 53; sygn. 7955, s. 72.

SAMORZĄD MIEJSKI W RADOMIU W LATACH 1933-1939

Jednocześnie w tym samym czasie prowadzono w Polsce dość żywe dyskusje nad kształtem samorządu miejskiego i kwestii jego unifikacji⁷⁵. Jednak jednolita dla całego kraju organizacja samorządu miejskiego została wprowadzona dopiero na mocy tzw. ustawy scaleniowej z 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego⁷⁶. Obejmowała ona swym zakresem terytorium całego państwa za wyjątkiem województwa śląskiego i obowiązywała z drobnymi modyfikacjami do końca II RP⁷⁷. Ustawa ta przyznawała organom rządowym duży wpływ na samorząd miejski, przede wszystkim w formie daleko idących środków nadzoru⁷⁸. Warto podkreślić, że oprócz ujednoczenia składu i pozycji ustrojowej organu wykonawczego, uzgodniła również ona jego nazwę – Zarząd Miejski, którą do tej pory stosowano tylko na Kresach i w zaborze pruskim⁷⁹. Natomiast nazwę „Magistrat” zachowano jedynie jako określającą kolegium Zarządu.

Według ustawy organem stanowiącym i kontrolującym w miastach była Rada Miejska a organem zarządzającym – Zarząd Miejski. Członkowie Rad określani byli mianem radnych, oprócz członków organów zarządzających, jeżeli ci wchodzili do składu Rady. Kadencja, zarówno organów stanowiących, jak i zarządzających, trwała 5 lat. Do Rady Miejskiej oraz na stanowisko ławnika miejskiego mogły kandydować osoby, które ukończyły 30 lat i władały językiem polskim zarówno w mowie, jak i w piśmie. Liczba radnych w Radomiu, zgodnie z niniejszymi przepisami, miała wynosić 48 osób.

„Ustawa scaleniowa” zniósła instytucję odrębnych prezydentów Rad Miejskich, a protokołowanie przebiegu obrad i inne czynności biurowe związane z jej działalnością powierzono biurom Zarządu Miejskiego. Kolegium Zarządu na gruncie radomskim składać się miało z prezydenta i jego

⁷⁵ Zainteresowanie problematyką samorządową było bardzo żywe, zwłaszcza w środowiskach skupiających intelektualistów i samorządowców (T. Bigo, M. Jaroszyński, A. Kroński, J. Panek). Nad zagadnieniami tymi rozprawiano także na wojewódzkich i ogólnopolskich zjazdach przedstawicieli miast, powiatów i wsi. Dyskusje nad kształtem samorządu odrodzonego państwa polskiego toczyły się także na łamach prasy samorządowej („Samorząd”, „Samorząd Miejski”, „Samorząd Terytorialny”). Problematyka samorządowa obecna była także w programach partii politycznych, które posiadały różne wizje ustroju samorządowego.

⁷⁶ Dz. U. 1933, nr 35, poz. 294.

⁷⁷ W. K o z y r a, *Wojewódzka administracja rządowa a samorząd terytorialny na Lubelszczyźnie w latach 1933-1939*, „Res Historica” 8(1999), s. 121.

⁷⁸ Z. L e o Ń s k i, *Tradycje samorządu terytorialnego w Polsce*, „Samorząd Terytorialny” 3/1991, s. 43.

⁷⁹ M. G r z y b o w s k a, *Samorząd miejski w II Rzeczypospolitej*, „Samorząd Terytorialny” 6(2006), s. 17.

zastępcy oraz odpowiedniej liczby ławników⁸⁰. Ich liczba stanowić miała 10% ustawowej liczby radnych, a zatem 5 członków. Funkcje prezydenta miasta i wiceprezydenta w miastach wydzielonych z powiatowego związku samorządowego, do których należał Radom, mogli pełnić jedynie zawodowi funkcjonariusze samorządowi. Zgodnie z ustawą pod wspomnianą „zawodowością” rozumiano specyficzne uprawnienia tych osób⁸¹. Wybierani byli oni przez radnych w tajnym głosowaniu większością głosów. Przełożony gminy i jego zastępcy musieli być zatwierdzeni przez władzę nadzorczą. Ławników również wybierali radni. Do zakresu działania Rady Miejskiej należało m.in.: dokonywanie wyboru członków Zarządu oraz członków komisji, podejmowanie uchwał w sprawach nabycia, zamiany, zbycia i oddania w zastaw praw i nieruchomości, hipotecznego obciążenia i oddania w dzierżawę na okres ponad 6 lat wszelkich nieruchomości oraz zakładów i przedsiębiorstw gminnych, podejmowanie uchwał w sprawie zaciągania pożyczek długoterminowych, uchwalanie preliminarza budżetowego i wreszcie sprawowanie kontroli nad działalnością Zarządu gminy, w szczególności zatwierdzania sprawozdań z wykonania budżetu oraz rocznych zamknięć i bilansów zakładów, a także przedsiębiorstw gminnych. Przewidziano również działalność komisji rewizyjnej, będącej stałym organem kolegalnym wybieranym przez Radę. W jej skład wchodziłi rzeczoznawcy, którzy nie mogli być członkami Zarządu Miejskiego. Do jej głównych zadań należało „przeprowadzanie kontroli całokształtu i poszczególnych kierunków działalności urzędu” oraz przedkładanie jej wyników Radzie Miejskiej⁸².

Zarząd Miejski zobowiązany był działać kolegalnie w przypadku m.in.: ustalania planu wykonania budżetu, a także przygotowywania wszelkich spraw, o których stanowiła Rada Miejska. Wtedy to określany był mianem Magistratu. Prezydent miasta przewodniczył jego posiedzeniom, a także obradom Rady Miejskiej. Z tego też względu stanowisko prezesa Rady Miejskiej zostało zlikwidowane. W tych wszystkich obowiązkach mógł go zastąpić wiceprezydent. Ponadto do podstawowych czynności prezydenta

⁸⁰ Art. 37 mówił, że w miastach liczących ponad 50 tys. mieszkańców Rada Miejska mogła zwykłą większością głosów powziąć uchwałę o powiększeniu ilości stanowisk wiceprezydentów, jednak w Radomiu nigdy nie skorzystano z tej możliwości.

⁸¹ B. G ó r n y, *Ustrój samorządu wiejskiego, miejskiego i powiatowego według nowej ustawy samorządowej*, Łuków: Okręgowy Związek Młodzieży Wiejskiej „Siew” 1933, s. 21-22; P. M i c h a l i k, *Zawodowość w administracji samorządowej*, „Pracownik Samorządowy” 1/1934, s. 7-8; S. Z a k r z e w s k i, *Wybór i dobór ludzi na stanowiska przełożonych gmin*, „Samorząd” 3/1934, s. 34-37.

⁸² J. O r z e c h o w s k i, *Ustrój władz miejskich w Radomiu (1796-1950)*, Radom 1970, s. 33, mps w AP w Radomiu.

miasta należało: zwierzchnictwo nad płatnymi i nadzór nad niezawodowymi członkami Zarządu Miejskiego, reprezentowanie miasta na zewnątrz, bezpośrednia kontrola biur oraz przedsiębiorstw miejskich. Dokumenty, za pomocą których gmina zaciągała zobowiązania, musiały być opatrzone własnoręcznym podpisem przełożonego gminy i jednego z członków Zarządu. W szczególnych wypadkach prezydent mógł także wykonywać czynności zastreżone dla działania kolegium, jednak z koniecznością przedstawienia powziętej decyzji na najbliższym posiedzeniu Magistratu, w celu jej zatwierdzenia. W związku z istotnymi zmianami ustroju samorządu miejskiego, Związek Miast Polskich wydał dla poszczególnych części kraju osobne publikacje, mające za zadanie wyjaśniać i ułatwiać wprowadzanie rozwiązań, jakie niosła ze sobą nowa ustawa⁸³.

W dniu 27 maja 1934 r. odbyły się w Radomiu wybory przeprowadzone na podstawie wspomnianej „ustawy scaleniowej”. Wyznaczenie kolejnego głosowania do Rady Miejskiej po tak długiej przerwie, spowodowanej wprowadzeniem do miasta władz komisarycznych, zelektryzowało miejscową scenę polityczną. Sanacja wystartowała w nich pod nazwą Bezpartyjny Blok Gospodarczy. PPS, mając nadzieję na ponowne uzyskanie władzy w Ratuszu, wystawiła swoich kandydatów we wszystkich 10 okręgach wyborczych. Co ważne, tuż przed głosowaniem komisja wyborcza unieważniła listy kandydatów endecji pod zarzutem fałszowania podpisów, co było dla tej partii ogromnym ciosem. Łącznie w wyborach wzięło udział 7 ugrupowań: 3 polskie i 4 żydowskie. PPS odniosła w nich ogromny sukces, gdyż spośród wybieranych 48 radnych, 26 mandatów miało przypaść właśnie jej. Jednak wyniki radomskich wyborów zostały zaskarżone do wojewody przez sanację i endecję, które nie mogły pogodzić się z porażką. Ten, częściowo przychylając się do skargi, unieważnił głosy w połowie okręgów wyborczych i nakazał ich powtórzenie. Dodatkowe wybory odbyły się w dniu 4 listopada 1934 r., tym razem już z udziałem endecji. PPS ponownie odniosła w nich zwycięstwo, uzyskując w sumie 25 miejsc, sanacja 12, endecja 2, Ogólnomieszkański Blok Żydowski 8 i Poalej Syjon 1⁸⁴. W grudniu 1934 r. odbyło się inauguracyjne posiedzenie Rady. Stanowiska prezydenta

⁸³ *Ustrój samorządu miejskiego w województwach centralnych*, Warszawa: Związek Miast Polskich 1933; *Ustrój samorządu miejskiego w województwach południowych*, Warszawa: Związek Miast Polskich 1933; *Ustrój samorządu miejskiego w województwach wschodnich*, Warszawa: Związek Miast Polskich 1933; *Ustrój samorządu miejskiego w województwach zachodnich*, Warszawa: Związek Miast Polskich 1933.

⁸⁴ APR, AmR, sygn. 7956, s. 2-3; sygn. 8750, bns.

i wiceprezydenta obsadzili przedstawiciele PPS. Natomiast na ławników wybrano 3 osoby z PPS, 1 z BBWR i 1 z grupy żydowskich mieszczan.

W 1935 r. wprowadzono nowy regulamin obrad Rady Miejskiej w Radomiu⁸⁵. Zgodnie z obowiązującą „ustawą scaleniową” składała się ona z 55 członków, a mianowicie z 48 radnych i 7 członków Zarządu Miejskiego. Posiedzenia Rady były zwyczajne i nadzwyczajne. Pierwsze zwoływał prezydent w miarę potrzeby, co najmniej jednak raz na miesiąc, z wyjątkiem miesięcy letnich. Natomiast posiedzenia nadzwyczajne prezydent zobowiązany był zwołać na żądanie zgłoszone pisemnie co najmniej przez 10 radnych lub na żądanie władzy nadzorczej. Dodatkowo regulamin wprowadzał jeszcze jeden powód zarządzania tajności głosowania, mianowicie „jeżeli jawność mogłaby spowodować zaburzenie spokoju publicznego lub ujawnić okoliczności, których zachowania tajemnicy państwowej wymaga interes miasta Radomia lub inny publiczny interes”⁸⁶. Podobne przepisy uchwaliła na swym posiedzeniu w dniu 23 stycznia 1934 r. Rada Miejska Kielc. Większe różnice między nimi dotyczyły jedynie kwestii porządku obrad oraz przekazywania spraw komisjom⁸⁷.

Podpisana przez Prezydenta RP 23 kwietnia 1935 r. Konstytucja kwietniowa wprowadzała odmienne koncepcje w dziedzinie całego ustroju państwa⁸⁸. Samorządom nadal pozostawiono prawo wydawania wiążących norm prawnych, niemniej jednak warunkiem ich wejścia w życie było każdorazowe zatwierdzenie ich przez organ nadzorczy. W ten sposób nowa Konstytucja ograniczała mocno gwarancje samodzielności prawno-ustrojowej samorządu terytorialnego. Z resztą takie dążenia były widoczne już w latach wcześniejszych i w rezultacie po wprowadzeniu Konstytucji kwietniowej zaczęto samorząd identyfikować z administracją państwową. Te kroki miały na celu przede wszystkim intensyfikację jednolitości i niepodzielności państwa w sytuacji zwiększających się zjawisk kryzysowych w środowisku międzynarodowym. W porównaniu z Konstytucją marcową w Konstytucji kwietniowej brak było odpowiedników dla art. 67 zd. 1 i art. 70 ust. 2, które określały samą istotę samorządu⁸⁹. Kwestię obieralności ciał uchwa-

⁸⁵ APR, AmR, sygn. 8243, s. 1-19.

⁸⁶ G. Łuszkiewicz, *Socjaliści w organach samorządu miejskiego Radomia II Rzeczypospolitej*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 3-4/1991, t. 28, s. 67.

⁸⁷ APK, UWK I, sygn. 4071, s. 62-88.

⁸⁸ J. Malec, D. Malec, *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków: Wydawnictwo UJ 2003, s. 158.

⁸⁹ S. Wójcik, *Samorząd terytorialny w Polsce w XX wieku*, Lublin: Wydawnictwo KUL

łodawczych rozstrzygały dopiero dwie następne – uchwalone jeszcze przed wybuchem II wojny światowej – ustawy: o wyborze radnych miejskich oraz o wyborze radnych gromadzkich, gminnych i powiatowych⁹⁰. Pierwsza ustawa uchwalona 16 sierpnia 1938 r. nie zmieniała w tym względzie wymogów prawa czynnego i biernego, uznała jednak uczęszczanie przez 3 lata do szkoły z polskim językiem wykładowym za spełnienie warunków władania językiem polskim. Zastrzegła także prawo zgłaszania kandydatur przez grupy wyborców – od 25 do 100 – w zależności od wielkości miasta⁹¹.

W 1939 r. odbyły się ostatnie przed wybuchem wojny wybory do radomskiej Rady Miejskiej. Głosowanie przeprowadzono w dniu 21 maja 1939 r. PPS i klasowe związki zawodowe, mimo ponownego sukcesu, zmniejszyły swój stan posiadania w Radzie, gdyż zdobyły „tylko” 19 mandatów spośród 48 możliwych (6 mniej niż w wyborach wcześniejszych). Na drugim miejscu uplasowało się Polskie Zjednoczenie Katolickie, które było wspólnym blokiem członków sanacji i działaczy byłej chadecji. Ugrupowanie to uzyskało 18 mandatów. Endecja zapewniła sobie tylko 1 miejsce w Radzie, natomiast ugrupowania żydowskie 10 (Bund 7, Zjednoczony Blok żydowski 3)⁹². Wybory nowej Rady, przeprowadzone 27 lipca 1939 r., nie zmieniły układu sił społeczno-politycznych w Zarządzie Miejskim. Funkcje prezydenta i wiceprezydenta w dalszym ciągu były piastowane przez przedstawicieli PPS.

Podsumowując organizację samorządu miejskiego na terenie Radomia, należy stwierdzić, iż zaczął się on kształtować, tak jak i na pozostałym obszarze Królestwa Polskiego, dopiero w czasie I wojny światowej. Wcześniej funkcjonował jedynie Magistrat, którego kompetencje były jednak znacznie ograniczone. Przeprowadzenie w 1916 r. wyborów do władz miejskich oznaczało wprowadzenie lokalnych elit polskich do aparatu administracyjnego i stworzyło formy instytucjonalnego współdziałania miejscowej ludności w sprawowaniu władzy. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości samorząd miejski istniał już na obszarze całego kraju, lecz w zależności od poszczególnych dzielnic państwa był on bardzo zróżnicowany, zarówno pod kątem organizacyjnym, jak i ustrojowym. Równocześnie w tym czasie władze państwowe przystąpiły do zastępowania na obszarze byłego zaboru rosyjskiego dawnych przepisów zaborczych nowymi rozwiązaniami administracyjnymi, czego efektem było ogłoszenie przez Naczelnika Państwa

1999, s. 142.

⁹⁰ Dz. U. 1938, nr 63, poz. 480; nr 63, poz. 481.

⁹¹ H. Izdebski, *Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej. Cz. 2: Samorząd w latach 1933-1939*, „Samorząd Terytorialny” 6(1991), s. 52.

⁹² APR, AmR, sygn 8287, s. 137; sygn. 8752, bns.

dekretu 4 lutego 1919 r. o samorządzie miejskim. Rozpoczętą linię ustrojową kontynuowała Konstytucja marcowa. Był to jednak ostatni etap tworzenia idei prężnego, dynamicznego samorządu miejskiego. Już od połowy lat dwudziestych zaczynają przeważać tendencje do ograniczania samodzielności organów miejskich i roli czynnika społecznego w administracji terenowej. Nabrało to szczególnie tempa po zamachu majowym. Efektem tych działań było wydanie „ustawy scaleniowej” z 23 marca 1933 r., która jednocześnie częściowo ujedynoliciła ustrój samorządu terytorialnego na obszarze kraju. Dalsze prace w tym zakresie zostały przerwane przez wybuch II wojny światowej.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Kielcach.

Urząd Wojewódzki Kielecki I, sygnatury: 7356, 7358, 4071.

Archiwum Państwowe w Radomiu.

Akta miasta Radomia, sygnatury: 7874, 7877, 7879, 7888, 7891, 7897, 7905, 7923, 7931, 7941, 7950, 7951, 7955, 7956, 7970, 8190, 8197, 8233, 8234, 8235, 8236, 8243, 8287, 8532, 8743, 8750, 8752, 8966.

Dzienniki urzędowe:

„Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 30(1842), nr 99.

„Dziennik Praw Państwa Polskiego” 1918, nr 20, poz. 58; 1919, nr 13, poz. 140; nr 65, poz. 395.

„Dziennik Rozporządzeń c. i k. Zarządu Wojskowego w Polsce” 1916, cz. 25, nr 64.

„Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych” 1918, nr 2, poz. 21.

„Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1921, nr 44, poz. 267; 1923, nr 94, poz. 747; 1924, nr 51, poz. 522; 1924, nr 71, poz. 687; 1924, nr 113, poz. 1002; 1925, nr 129, poz. 918; 1928, nr 11, poz. 86; 1933, nr 35, poz. 294; 1938, nr 63, poz. 480; 1938, nr 63, poz. 481.

„Monitor Polski” 1918, nr 232; 1919, nr 47.

Prasa:

„Gazeta Radomska” nr 285 z 21 grudnia 1916.

„Głos Radomski” nr 57 z 12 marca 1919.

„Słowo Radom” nr 125 z 31 maja 1923.

Opracowania:

Boniewicz J.: Powiat Radomski w okresie II Rzeczypospolitej, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 13(1976), nr 1-2, s. 89-110.

- Burda A.: Konstytucja marcowa, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie 1983.
- Chmielewski Z.: Pozakancelaryjne uwarunkowania procesu aktotwórczego w urzędach administracji 1807-1980, Szczecin: Wydawnictwo USz. 1992.
- Chmielewski Z.: Procesy aktotwórcze w polskich urzędach miejskich 1918-1939, Szczecin: NDAP 1983.
- Chlamtacz M.: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej z dn. 19 stycznia 1928 r. w stosunku do samorządu miejskiego, Warszawa: Związek Miast Polskich 1928.
- Chojna-Duch E.: Polskie prawo finansowe. Finanse publiczne, Warszawa: Lexis Nexis 2006.
- Czajka H.: Samorząd terytorialny w latach 1919-1939, „Archiwariusz Zamojski” 2003, s. 61-72.
- Dąbkowski W.: Radom pod okupacją austriacką (1915-1939), „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 15(1978), nr 1, s. 19-33.
- Duszyk A., Piątkowski S.: Radom: poznać i zrozumieć historię swojego miasta, Radom: Radomskie Towarzystwo Naukowe 2008.
- Górny B.: Ustrój samorządu wiejskiego, miejskiego i powiatowego według nowej ustawy samorządowej, Łuków: Okręgowy Związek Młodzieży Wiejskiej „Siew” 1933.
- Grzybowska M.: Samorząd miejski w II Rzeczypospolitej, „Samorząd Terytorialny” 6(2006), s. 7-23.
- Grzybowska M.: Ustrój terytorialny Polski międzywojennej – idee i rozwiązania instytucjonalne, w: Prawo konstytucyjne II Rzeczypospolitej. Nauka i instytucje, red. P. Sarnecki, Kraków: Wydawnictwo UJ 2006, s. 168-191.
- Haunser R.: Pierwsze dwudziestolecie administracji spraw wewnętrznych, Warszawa: Drukarnia „Gaz. Adm. i P. P.” 1939.
- Izdebski H.: Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej. Cz. 2: Samorząd w latach 1933-1939, „Samorząd Terytorialny” 6(1991), s. 46-54.
- Kalendarz radomski na rok przystępny 1916. Na dochód Komisji Szkolnej, Radom: J. Grodzicki i S-ka 1915.
- Kardas M.: Gdynia i jej władze w latach 1926-1950. Główne problemy polskiej administracji publicznej miasta, Toruń: Wyd. Adam Marszałek 2013.
- Klimek M.: Samorząd miast II Rzeczypospolitej. Publiczna debata i rozwiązania ustrojowe, Lublin: Petit 2006.
- Kozyra W.: Wojewódzka administracja rządowa a samorząd terytorialny na Lubelszczyźnie w latach 1933-1939, „Res Historica” 8(1999), s. 121-139.
- Krukowski S.: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r., w: Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu, t. II, red. M. Kallas, Warszawa: PWN 1990, s. 19-140.
- Kumaniencki K.W.: Ustrój władz samorządowych na ziemiach polskich w zarysie, Warszawa-Kraków: Księgarnia J. Czerneckiego [ok. 1921].
- Ledworowski B.: Samorząd w międzywojniu i jego istota do dziś, Warszawa: Komitet Obywatelski NSZZ „Solidarność” 1989.
- Leoński Z.: Tradycje samorządu terytorialnego w Polsce, „Samorząd Terytorialny” 3(1991), s. 39-46.
- Łoskiewicz S.: Poruczony i własny zakres działania, „Samorząd Miejski” 18/1933, s. 963-975.
- Łuszkiewicz G.: Rada Miejska Radomia w okresie od 28 XII 1916 do 23 III 1919 r., w: 70 rocznica odzyskania niepodległości przez Polskę 1918-1988. Materiały pokonferencyjne, Radom: Wydawnictwo WSI 1989, s. 59-82.

- Łuszkiewicz G.: Socjaliści w organach samorządu miejskiego Radomia II Rzeczypospolitej, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 28(1991), nr 3-4, s. 53-99.
- Macherzyński W.: Wybory do Rady Miejskiej w Radomiu w latach 1919-1939, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 12(1985), nr 1-2, s. 47-62.
- Malec D.: Zagadnienia administracji w Konstytucji marcowej. Uwagi z okazji 90. rocznicy uchwalenia Konstytucji z 17 marca 1921 r., „Przegląd Sejmowy” 1(2011), s. 11-26.
- Malec J., Malec D.: Historia administracji i myśli administracyjnej, Kraków: Wydawnictwo UJ 2003.
- Marczuk J.: Samorząd miasta Lublina w latach 1915-1918, „Kwartalnik Historyczny” 86(1979), nr 2, s. 281-296.
- Michalik P.: Zawodowość w administracji samorządowej, „Pracownik Samorządowy” 1(1934), s. 7-8.
- Orzechowski J.: Ustrój administracyjny, w: Radom. Dzieje miasta w XIX i XX w., red. S. Witkowski, Warszawa: PWN 1985, s. 106-112.
- Orzechowski J.: Ustrój władz miejskich w Radomiu (1796-1950), Radom 1970, mps w AP w Radomiu.
- Pająk J.Z.: Powstanie i rozwój samorządu w miastach Królestwa Polskiego podczas I wojny światowej, w: Z historii ustroju państwa polskiego od XIV do XX wieku, red. W. Saletra, Kielce: Wydawnictwo WSH 2003, s. 103-114.
- Pająk K.: Samorząd terytorialny w Polsce. Wybrane aspekty jego funkcjonowania, Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej 2003.
- Pajewski J.: Odbudowa państwa polskiego 1914-1918, Warszawa: PWN 1985.
- Patelski M.: Władysław Grabski jako współorganizator i działacz warszawskiego Centralnego Komitetu Obywatelskiego (1914-1915), w: 80 rocznica reform rządu profesora Władysława Grabskiego 1924-2004, red. T. Głowiński, Wrocław: Wydawnictwo. Gajt 2004, s. 35-48.
- Piątkowski S.: Radom. Zarys dziejów miasta, Radom: Społeczny Komitet Ratowania Zabytków Radomia 2000.
- Pietrzak M.: Konstytucja z 17 marca 1921 r. z perspektywy 80 lat, „Przegląd Sejmowy” 2(2001), s. 9-20.
- Przeniosło M.: Organizacja samopomocy społecznej w Królestwie Polskim w latach I wojny światowej, „Niepodległość i Pamięć” 1(2011), s. 57-72.
- Samorząd miejski dla obszarów Polski, podlegających administracji wojskowej austriacko-węgierskiej. Rozporządzenia i przepisy, Lublin: Drukarnia „Ziemiańska” 1916.
- Sikorski R.: Samorząd miejski w Polsce i jego najbliższe zadania i cele, „Samorząd Miejski” 1(1921), s. 61-88.
- Szczypiorski A.: Pierwsza Rada Miejska m. st. Warszawy (24 VII 1916-22 II 1919), „Rocznik Warszawski” 11(1972), s. 217-262.
- Szymański J., Witkowski S.: Stosunki ludnościowe, w: Radom. Dzieje miasta w XIX i XX w., red. S. Witkowski, Warszawa: PWN 1985, s. 209-214.
- Tusiński P.A.: Nadzór nad samorządem terytorialnym w prawie polskim dwudziestolecia międzywojennego, w: Z dziejów administracji w Małopolsce w XVI-XX wieku, red. D. Kupisz, Radom: Wydawnictwo WSH 2003, s. 51-66.
- Ustrój samorządu miejskiego w województwach centralnych, Warszawa: Związek Miast Polskich 1933.

- Ustrój samorządu miejskiego w województwach południowych, Warszawa: Związek Miast Polskich 1933.
- Ustrój samorządu miejskiego w województwach wschodnich, Warszawa: Związek Miast Polskich 1933.
- Ustrój samorządu miejskiego w województwach zachodnich, Warszawa: Związek Miast Polskich 1933.
- Wesołowski B.: Podręcznik dla urzędów i działaczy gminnych, Warszawa: Wyd. redakcji dwutygodnika „Zespół” 1923.
- Wójcik S.: Samorząd terytorialny w Polsce w XX wieku, Lublin: Wydawnictwo KUL 1999.
- Zakrzewski S.: Wybór i dobór ludzi na stanowiska przełożonych gmin, „Samorząd” 3(1934), s. 34-37.
- Zawadzki J.: Samorząd miejski w Polsce, „Samorząd Miejski” 1(1921), s. 226-266.

SYSTEM MUNICIPAL GOVERNMENT IN RADOM BETWEEN 1915-1939

Summary

The purpose of this article is to present the next stages of formation and functioning of local government in the former Polish Kingdom in the years 1915-1939 on the example of the city of Radom. The subject of the research has also show the shape of the political Borough of each term and acting collectively Municipal (Municipal Board) and their internal rules of organization. Municipal government in Radom started to shape up, like the rest of the Polish Kingdom, only during the First World War. The first act fully regulate this issue in the austro-hungarian occupation (under which in 1915, he was Radom) regulation was the Supreme Commander of the Army on 18 August 1916, relating to the ordination of urban Kielce, Lublin, Radom and Piotrkow. After Poland regained independence municipal government existed in the entire country but, depending on the individual districts of the state he was very diverse, both in terms of organizational and systemic. In the area of former Congress former russian legislation slowly began to replace the polish administrative solutions . The result has become the issue by the Chief of State decree of 4 February 1919 on the municipal government, offering the chance to create a modern administrative apparatus in the country. However, the idea of creating a dynamic extension from the municipal government began to slowly break down. Visible has a tendency to limit the autonomy of urban authorities and the role of the social factor in the local administration which resulted in the issuance of the law of 23 March 1933 on the partial change of the system of local government.

Słowa kluczowe: Samorząd miejski, administracja, Radom, Magistrat, Rada Miejska.

Key words: Municipal government, administration, Radom, Magistrate, City Council.